

Kömüves Dániel

Szegénység, liberális kormányzás és társadalmi struktúra

Absztrakt: Tanulmányomban a társadalmi struktúra koncepcióinak történeti alakulásával és elméleti alapjaival foglalkozom. Arra keresem a választ, hogy a statisztikai apparátusok és politikai gondolkodók miként hoztak létre különböző kategóriákat a társadalmi struktúra ábrázolására a 18–19. században és ezek miként viszonyulnak – Michel Foucault fogalmai alapján – a biopolitika és a „kormányzatiság” aspektusaihoz. Példaként a korabeli Anglia társadalmának jellemzőivel foglalkozom, és az osztályszerkezet kategóriáinak kialakítására fókuszálok jelesen, hogy milyen társadalmi környezetben hozták létre ezeket, és ez milyen módon kapcsolódik a népesség kormányozhatóságának kérdéseéhez. A hangsúlyt a szegénység kezelésében bekövetkezett változásokra helyezve mutatom be, hogy a kormányzatiság milyen szempontokkal szolgálhat a társadalmi struktúra elemzéséhez. Ennek bemutatásához leginkább Mitchell Dean és Polányi Károly elemzéseire támaszkodom; e két szerző gondolatai alapján szemléltetem, hogy miként alakultak át azok a szempontok, amelyek alapján a szegényeket és a társadalom egyéb különböző szegmenseit csoportokba, illetve osztályokba rendezték, s ez hogyan kapcsolódott a korabeli bérmunkás, illetve ipari munkavállalói „életforma” létrehozásához, továbbá a „liberális kormányzás” aspektusaihoz. Amellett érvelek, hogy biopolitikai struktúraelméletként értelmezhetők azok a megközelítések, amelyek a liberális kormányzás szempontjai alapján formálódnak és a szociokulturális, illetve szocioökonómiai egyenlőtlenségeket az ön-szabályozó piac működési keretein belül vizsgálják.

Kulcsszavak: kormányzatiság, liberális kormányzás, társadalmi struktúra, társadalmi osztály, szegénység, Foucault, Dean, Polányi

Bevezetés

Tanulmányomban a társadalmi struktúra koncepcióinak történeti alakulásával és elméleti alapjaival foglalkozom. Arra keresem a választ, hogy a statisztikai apparátusok és politikai gondolkodók miként hozták létre különböző kategóriákat a társadalmi struktúra ábrázolására a 18–19. században és ezek miként illeszkedtek – Michel Foucault fogalmi alapján – a biopolitika és a „kormányzatiság” aspektusaihoz. Teoretikus jelentősége és későbbi hatása miatt elsősorban a korabeli Anglia társadalmának jellemzőivel foglalkozom és a korabeli osztályszerkezet kategóriáinak kialakítására fókuszálok, egészen pontosan arra, hogy milyen társadalmi környezetben hozták létre ezeket, és ez milyen módon kapcsolódik a népesség kormányozhatóságának kérdéseihez. Egy társadalomtörténeti példán, a szegénység kezelésében bekövetkezett változásokon keresztül mutatom be, hogy a kormányzatiság milyen szempontokkal szolgálhat a társadalmi struktúra elemzéséhez. Ezzel elsősorban a célom, hogy a Foucault alapján felvázolt teoretikus eszközöket egy empirikus, történeti példán szemléltessem, s kijelöljem azokat az időbeli határokat, amelyek törést jelenthetnek a különböző strukturális csoportok értelmezésében. A példa bemutatásához elsősorban Mitchell Dean és Polányi Károly elemzéseire támaszkodom, e két szerző gondolatai alapján szemléltetem, hogy miként alakultak át azok a szempontok, amelyek alapján a szegényeket és a társadalom különböző szegmenseit csoportokba, illetve osztályokba rendezték, s ez hogyan kapcsolódott a korabeli bérmunkás, illetve ipari munkavállalói „életforma” létrehozásához, továbbá a „liberális kormányzás” aspektusaihoz.

A szöveg első fejezetében a témához szorosabban kötődő foucault-i fogalmakat tárgyalom, az ezt követő részben pedig a – már említett – történeti példával foglalkozom. A tanulmány harmadik fejezetében általánosabb értelemben vizsgálom a kormányzatiság és a társadalmi struktúra kapcsolatát. Először a statisztika szerepét emelem ki, valamint azokat a főbb szempontokat, amelyek felmerültek a szegények osztályozása kapcsán. Abból indulok ki, hogy az osztálymodellek és a statisztikai kategóriák nem csupán semleges és „valós” leírását adják a társadalomnak, hanem e fogalmak megalkotásával maguk a kutatók is részesei a hatalmi, biopolitikai stb. viszonyok formálásának: nemcsak bemutatják a társadalmi csoportokat és a köztük fellelhető viszonyokat, hanem alakítják is azokat. A szöveg utolsó részében Huszár Ákos normatív-funkcionalista megközelítésével állítom párhuzamba az általam prezentált megközelítést, ezáltal azt szemléltetem, hogy egy konkrét struktúramodellre vonatkoztatva milyen megállapításokat tehetünk a kormányzatiság kapcsán, és néhány általánosabb állítást is megfogalmazok az elméletek különbségével, illetve hasonlóságával kapcsolatban.

Az általam javasolt vizsgálati keret alapján jobban megérthetjük a különböző struktúramodellek elméleti hátterét és jellemzőit, illetve rámutathatunk arra, hogy a különböző történelmi korszakokban és különböző területeken milyen elvek és körülmények mentén alakultak ezek a fogalmak, ezáltal reflektálhatunk arra is, hogy e szempontok mennyiben relevánsak még napjainkban.

Jelen tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Kormányzatiság és biopolitika

Michel Foucault munkássága nehezen jellemezhető egyetlen konkrét koncepcióval vagy gondolatkörrrel. Sok esetben szükséges az életmű különböző pontjain felbukkanó fogalmak és tematikák együttes szemlélete ahhoz, hogy megfelelően értelmezzük gondolatait. A *gouvernementalité* („kormányzatiság”) fogalmának esetében sincs ez másképp; interpretációjához és alkalmazásához az ide szorosan kapcsolódó előadássorozatok és művek tartalmának bemutatása mellett érdemes először kiemelni a francia filozófus történelmekonceptójának, illetve hatalomfelfogásának sajátosságait.

Foucault történelmi vizsgálódásait a heterogenitásra és töredezettségre alapozta: a filozófiai és a történelmi analízist együttesen alkalmazta, miközben a jelen felé irányuló egyirányú, kronologikus és folytonossággal jellemezhető narratívákat problematizálta. Foucault szerint a „jelen történetének” ábrázolásához el kell távolodnunk a megélt jelenünktől és attól a múlttól is, amellyel egyértelmű kapcsolatot feltételeztünk korábban, ezáltal pedig lehetőségünk nyílik arra, hogy a jelen olyan aspektusait tárjuk fel és tegyük kritika tárgyává, amelyek korábban nem voltak megragadhatók (Foucault 2001 [1969]: 11–15, 29–35; Takács 2018).¹ Ezek alapján a különböző jelenségek vagy események csakis abban a történelmi közegben, kontextusban értelmezhetők, amely meghatározza őket. Foucault ehhez a feladathoz például *A tudás archeológiájában* vagy *A szavak és a dolgok*ban felvázolt „archeológiai” módszerre támaszkodott, melynek központjában a diskurzusok és az episztémék álltak. A diszkurzív formációk elemzésekor Foucault a kijelentések (jelek rendszerei) közötti kapcsolatok leírására törekedett, de ez nem valamiféle totalitás rekonstruálását jelentette, amelynek minden jelenség engedelmessé válik, sokkal inkább a „folytonosságihiány”, különböző sorozatok és véletlenek aprólékos tanulmányozásáról, feltárásáról volt szó.² Ezekben az elemzésekben nem a tárgy az elsődleges, sokkal inkább az a „tér”, melyben a tárgyak különböző viszonyok mentén kirajzolódnak s alakulnak (Foucault 2001 [1969]: 45, 177–179). Későbbi műveiben a francia filozófus a genealógia kifejezést alkalmazta saját módszerére, amelynek lényege, hogy a különböző tudásrendszerek, intézmények, hatalmi formák stb. történelmi meghatározottságát feltételezi és azt vizsgálja, hogy milyenek „a megjelenési, fejlődési [és] variációs feltételeik” (Foucault 1998 [1970]: 68). Az esetlegesség bemutatásán keresztül pedig kritikai potenciállal is felvérteződnek a genealógiai módszer által feltárt tudások, ugyanis a korábban szükség-szerűnek tűnő körülmények megváltoztathatóságára hívják fel a figyelmet.³

Foucault a hagyományos megközelítésekkel szemben a hatalmat nem a legitimitáció, a konszenzus és az elnyomás kérdéseivel kapcsolja össze. Szerinte a hatalom nem anyag,

---

1 Foucault történelmfelfogásával és az ide vonatkozó fogalmakkal kapcsolatban lásd bővebben Takács Ádám (2018) kötetét.

2 Főképp erre hivatkozva határolja el magát a strukturalista megközelítésektől is (Foucault 2001 [1969]: 24–25).

3 A két módszer leginkább egymás kiegészítéseként értelmezhető, ezzel kapcsolatban Takács (2018: 34–40) értelmezésére támaszkodom.

amelyet birtokolni lehet, hanem egy viszony(rendszer), ezért például a hatalmat nem azonosíthatjuk az állami intézményekkel. A hatalom azért nem identifikálható az elnyomással, mivel nem csak negatív kritériumokra vonatkozik, hanem létrehozta a tárgyak és az igazságok rendszerét is, amelyek az érvényes kijelentések és fogalmak lehetőségi feltételeit is megszabják (Lemke 2016 [2012]: 12). A „modern” hatalom elsősorban a „vezetéshez”⁴ hasonlatos Foucault interpretációjában, amely egyrészt mások vezetését, irányítását, másrészt a lehetőségek mezején belüli cselekvést jelenti. Amikor kormányoznak, nem a konkrét individuumokat vagy kollektív aktorokat koordinálják, hanem a cselekvések lehetséges változatait és terepét igazgatják. Továbbá az is fontos szempont, hogy Foucault a hatalmat történeti képződménynek tekinti, amelynek különböző formáit azonosíthatjuk, mint például a fegyelmezést, felügyeletet vagy a biohatalmat (Foucault 2000 [1976]); Lemke 2016 [2012]: 17–19).

A *kormányzatiság*⁵ fogalma nem csupán az állam vagy az uralkodók tevékenységére reflektál, szélesebb értelemben racionalitásokat és technikákat jelöl, amelyek az emberek irányítására szolgálnak. Foucault történelmi folyamatok elemzésén keresztül szemlélteti, hogy miként jött létre a „kormányzás művészete” a 16–17. századtól kezdődően. A kormányzatiság azonban nem tekinthető egy egységes történeti korszak jellemzésének, Foucault több epizódot elkülönített ezen belül, s Mitchell Dean (1999 [2010]: 61) figyelmeztet minket arra, hogy nem kezelhetjük ezeket a periódusokat zárt, önmagukban értelmezhető egységekként, hiszen ezáltal pont azzal a genealogikus szemlélettel ellentétesen cselekednénk, amely lehetővé tette Foucault számára az e korszakok között fellelhető folytonosságok és „törések” vizsgálatát. Témánk szempontjából most leginkább a liberális kormányzás és az azt megelőző időszak fontos, amelyet Foucault a *raison d'État* kifejezéssel jellemezett. A *raison d'État* alapján történő kormányzás a dolgok olyan igazgatását jelentette, amelyek során az állam megszilárdította és állandóvá tette saját kereteit, emellett növelte gazdagságát, s így a potenciális veszélyekkel szemben is ellenállóbbá vált. A kormányzás a középkorban olyan elvekhez, normákhoz és törvényekhez igazodott még, amelyek nem magából az államból eredeztettek, például az alattvalók üdvözülésének biztosítása volt a szuverén elsődleges feladata. Európában azonban a 16. századtól jelentős változások történtek: a kormányzatnak persze ezután is igazodnia kellett rajta kívülálló törvényekhez és elvekhez, de az állam immár olyan önálló területet jelentett, amelynek saját szabályait kellett figyelemmel kísérenie. E korszakot három aspektusból ragadhatjuk meg: egyrészt „gazdaságilag” a merkantilizmussal⁶ jellemezhetjük, amely nem csupán gazdasági elméletet jelent a francia filozófus szerint, hanem a termelés és kereskedelem olyan meghatározott rendezését és irányítását ragadja meg, amelynek célja

4 A vezetés itt a „conduire” francia szót takarja, amelynek jelentése „irányítani”, „vezetni”. Azonban a „se conduire” azt jelenti franciául, hogy „viselkedni”, „uralkodni magunkon” Kiss Attila Atilla fordítását vettem itt alapul a *Testes könyv II*-ből (Foucault 1997 [1982]: 284).

5 A kormányzás problematikáját először 1975-ben tárgyalta Foucault a leprás és pestises betegek kezelésével kapcsolatban, majd a lelkek kormányzására és a pásztori hatalomra vonatkoztatva. A koncepciót tovább alakította a következő években, a *gouvernementalité* fogalmát pedig először az 1978 február 1-i előadáson fogalmazta meg, ahol már az általam tárgyalt formában jelent meg; ehhez lásd Michel Senellart (2009) megjegyzéseit a *Security, Territory, Population* című kötet végén. Tudom, hogy nehéz magyarra fordítva visszaadni a fogalom eredeti jelentésrétegeit, azonban az egyszerűség kedvéért a szövegben „kormányzatiság”-ként hivatkozom majd rá.

6 A kameralizmust is ide sorolja Foucault (2009 [2004]: 15).

az állam monetáris felhalmozáson, illetve a populáció növelésén keresztüli gazdagítása és megerősítése, továbbá saját maga fenntartása a környező hatalmakkal vívott folyamatos versengésben. E kormányzás másik eleme a belső menedzsment és szabályzás, amelyet az akkori polícia (*police*)⁷ testesített meg, a kifelé irányuló védelmet pedig az állandó hadsereg felállításával és az államok közötti egyensúly létrehozásával teremtették meg (Foucault 2008 [2004]: 3–13). „Tehát merkantilizmus rendőrállammal és az európai egyensúly: ezek alkották a szervezett kormányzás új művészetének konkrét testét a *raison d'État* elve alapján” (Foucault 2008 [2004]: 5). A 18. század közepén azonban átalakult a kormányzás művészete, amely elsősorban a kormányzás önmagából fakadó korlátainak felismeréséhez, felfedezéséhez kapcsolódott.⁸ Az előző időszakban a jog olyan külső korlátokat állított a szuverénnel szemben, amelyeket az nem léphetett át, ezután viszont a kormányzás általános önszabályzása vált meghatározóvá a kormányzás saját céljaihoz igazítva, s ezt a kormányzás tárgyának sajátos céljaiból, racionalitásából eredeztették. Egy adott kormányzati cselekvés sikerességét vagy kudarcát a cselekvés hatásai alapján határozták meg, tehát magából a gyakorlatból származtatták a megkötéseket (Foucault 2008 [2004]: 13–15). Ezt az új formát Foucault liberális kormányzásnak nevezte. Számára a liberalizmus azonban nem csupán gazdasági elmélet vagy politikai ideológia, hanem a „kormányzás” meghatározott „művészete” (módja): egy újfajta racionalitás, amely különbözik a középkori állam és a *raison d'État* korábbi hatalomgyakorlási formáitól. Az új kormányzási módban a „természet” ismét alapvetővé vált, a teológiai, kozmológiai értelemben vett „természet” helyét azonban egy másik „természet” vette át, amely nem az Isten által teremtett rendre, hanem gazdaságon, ökonómián alapuló „természetre” utalt (Foucault 2000 [1978]; Lemke 2016 [2012]: 41–43). Így a gazdaság törvényei és „természetes” működése szolgáltatta a példát a társadalom és az emberek kormányzásához, az erre vonatkozó tudást pedig a politikai gazdaságtan biztosította.

Foucault szerint a liberális kormányzásnak különböző szabadságokat kell létrehoznia, amelyeken keresztül érvényesülhetnek az önszabályozás, az önfenntartás mechanizmusai, ezeket a szabadságokat azonban folyamatosan védelmeznie kell, hogy a különböző érdekek érvényesülése ne veszélyeztethesse ezeket. Az egyéni érdekek például nem sodorhatják veszélybe a kollektív érdekeket és fordítva (Foucault 2008 [2004]: 65).⁹

Ha a „liberális” szót használom, az mindenekelőtt azért van, mert ez a kormányzati gyakorlat a kialakulása során nem elégszik meg azzal, hogy ezt vagy azt a szabadságot tiszteletben tartsa, ezt vagy azt a szabadságot garantálja. Sokkal inkább elfogyasztja a szabadságot. Annyiban a szabadság fogyasztója, amennyiben csak úgy tud funkcionálni, ha ténylegesen létezik egy sor szabadság: a piac szabadsága, a vásárlás és az eladás szabadsága, a tulajdonjogok szabad gyakorlása, a vita szabadsága, a véleménynyilvánítás lehetséges szabadsága és

7 A políciára vonatkozó részeket érdemes összevetni Szakolczai Árpád (1991) *A polícia mint a boldogság tudománya* című tanulmányával.

8 Foucault (2008 [2004]: 33–34) utal arra, hogy különböző folyamatok és történések összjátéka hívja életre ezt a kormányzási formát, amelyek között említhető például a demográfiai növekedés vagy a mezőgazdasági növekedés fokozódása stb., azonban nem tekinthetjük szükségszerűnek e forma kialakulását.

9 Nikolas Rose „távoli” kormányzásnak nevezi ezt. „A politikai hatalom újrakonfigurálása nem értelmezhető az állam és a piac szembenállása szempontjából: a politikai hatalom által formált és programozott új mechanizmusokat arra használják, hogy a szervezetek heterogén sokaságának kalkulációit és cselekvéseit politikai célokká formálják, és a szabályozott autonómia instrumentalizálása révén »távolról« (*at a distance*) kormányozzák őket” (Rose 1996: 57).

így tovább. Az új kormányzati észnek (reason) szabadságra van szüksége, ezáltal az új kormányzás művészete fogyasztja a szabadságot. Fogyasztja a szabadságot, ami azt jelenti, hogy elő kell állítania azt. Termelnie, szerveznie kell (Foucault 2008 [2004]: 63 – saját fordítás).

A kormányzási mód mércéjéül tehát a gazdaság (helyes) működése szolgált, legalább ennyire fontos aspektus azonban az, hogy a kormányzás tárgyát a populációban találták meg azáltal, hogy a politikai gazdaságtan kialakulásával párhuzamosan a népesség problémája is átalakul és meghatározóvá vált, mivel a különböző statisztikai elemzések sajátos szabályszerűségeket és törvényeket tulajdonítottak a populációnak (Foucault 2000 [1978]: 300; Dean (1999 [2010]): 28–29).¹⁰ Foucault ehhez kapcsolódva fogalmazza meg a biopolitika koncepcióját, amely a hatalomgyakorlásban bekövetkező átalakulásra utal a XVII. századtól kezdődően. Korábban a hatalom érvényesítése az élet és halál feletti döntésre irányult, ezután viszont az életről való gondoskodás kerül előtérbe, amely két formában jelenik meg: míg az anatómia politika az egyének testének megregulázását tűzi ki célul, hogy így növelje hasznosságukat, ezzel szemben a biopolitika a kollektív testet célozza, és a különböző biológiai folyamatokat próbálja szabályozni, így alakítva a populáció jellemzőit (Foucault 1999 [1976]: 142–143). Foucault szerint a fiziokraták gondolatai váltást jelentettek a népesség felfogásában, mivel ők már nem arra törekedtek, hogy populáció minél nagyobb legyen, s ezzel növekedjen az állam ereje. Számukra a népességszámnak volt egy ideális mértéke, amely a gazdasági folyamatok függvényében változik és összhangban van az adott területen található erőforrásokkal. Ahhoz viszont, hogy ezeket az aspektusokat s a kívánatos körülményeket megteremtsék, a szakértelmen és bizonyítékokon alapuló kormányzás szükségességét hangoztatták, amelyet a populáció és a gazdaság vizsgálatával tartottak elérhetőnek (Foucault 2009 [2004]: 345–350).

Most azonban a népesség egyszerre jelenik meg sajátos és relatív valóságként: relatív a bérekhez, a munkalehetőségekhez és az árakhoz képest, de két értelemben is sajátos. Először is, a népességnek megvannak a maga átalakulási és mozgási törvényei, illetve ugyanúgy kitett a természeti folyamatoknak, mint maga a gazdaság. A gazdaság mozog, átalakul, növekszik vagy csökken. Nos, nem azonos, de ugyanolyan típusú, vagy legalábbis ugyanolyan természetes folyamatok révén a népesség is átalakul, növekszik, csökken és mozog. A népességnek tehát van egy természetessége, amely a természetesség velejárója (Foucault 2009 [2004]: 351–352 – saját fordítás).

A kormányzatiság és a társadalmi struktúra kapcsolatának tárgyalásához a normalizáció fogalmát érdemes még kiemelni a francia filozófus munkásságából. Láthattuk, hogy az új kormányzatiság a kormányzott területekből származtatja saját racionalitását, e területeken gyakorolt hatásából eredezteti helyes és helytelen cselekedeteit. Korábban a diszciplínák egy vizsgálat kezdetekor rendelkeztek a normálisra és az abnormálisra vonatkozó fogalommal, ez azonban megváltozott, mivel Foucault szerint az új módszerek a normálist és az abnormálist a normalitás különböző görbéinek felrajzolásával határozzák

---

¹⁰ A gazdaság és a populáció kapcsolódását az „érdek” alapján ábrázolja Foucault. A *homo oeconomicus* és a *laissez-faire* fogalmait vizsgálva azt a gondolatot emeli ki, miszerint az egyéni érdekek követése társadalmi szinten haszonnal jár, mivel ezáltal az érdekek „spontán”, „természetes” módon konvergálnak, s haszonnal járnak a társadalom számára (Foucault 2008 [2004]: 270–285).

meg, azáltal, hogy a különböző eloszlások közötti kölcsönhatásokat vizsgálják és a legkedvezőbbeket választják ki ezek közül (Foucault 2007 [2004]: 63).¹¹ A korábbi példához viszszatérve: már nem pusztán azt feltételezték, hogy minél nagyobb népességszám kívánatos, hanem a népesség, a rendelkezésre álló erőforrások, illetve a munkahelyek eloszlásai alapján megállapították a populáció ideális méretét. A népességet így különböző változóktól tették függővé: az eltérő klimatikus viszonyok, különböző szokások vagy házassági „törvények” mentén a társadalmak is változtak. Ez az új technika nem közvetlen utasításokon, parancsokon keresztül próbálta kormányozni a társadalmat, inkább a különböző változók manipulálására, menedzselésére törekedett, amelyekről elemzés útján állapította meg, hogy milyen kapcsolatban állnak a „természetes” folyamatokkal, s így miként kezelhetők (Foucault 2007 [2004]: 71–72).

A szegénység liberális kormányzása

A következőkben egy konkrétabb társadalomtörténeti példán keresztül fogom bemutatni, hogy milyen szempontokkal szolgálhat a kormányzatiság a társadalmi struktúra elemzéséhez. A céloom elsősorban az, hogy ez eddigiekben bemutatott teoretikus eszközöket egy empirikus, történeti példán keresztül szemléltessem, s kijelöljem azokat az időbeli határokat, amelyek törést jelenthetnek a különböző strukturális csoportok értelmezésében. Ehhez nagyrészt Mitchell Dean és Polányi Károly elemzéseire támaszkodom, amelyek a szegénység kezelésével foglalkoznak a 19. századi Anglia kapcsán.¹² A két szerző elemzése alapján bemutatott példa arra képtelen, hogy a történelmi folyamatokat a maguk egészében mutassa be, de segít egy értelmezési keret, egy új nézőpont kialakításában. Ezek alapján általánosabb megállapításokat fogalmazhatunk meg, amelyek a későbbi kutatás számára iránytűként szolgálhatnak és segítségünkre lehetnek a társadalmi struktúra különböző kategóriáinak és koncepcióinak értelmezésében. Annak ellenére, hogy a két szerző különböző elméleti kiindulópontból kezdte vizsgálatát, hasonló problémákra reflektált. Dean Foucault módszereire és vizsgálataira alapozva mutatta be a szegénység kezelésében bekövetkezett változásokat, míg Polányi többek között a piac társadalmi beágyazottságának tézisént alkalmazta az önszabályozó piac kialakulásának vizsgálatakor. Danielle Guizzo és Iara Vigo de Lima (2015) egymás komplementereként értelmezte Foucault és Polányi liberalizmusra, illetve önszabályozó piacra vonatkozó interpretációit. A szegénység kérdése azonban legtöbbször csak példaként merül fel elemzésükben és Foucault szövegeiben egyaránt, ezért Dean és Polányi ide vonatkozó gondolatainak

---

11 Ehhez az aspektushoz fontos szempontokkal szolgálnak a statisztika és a kormányzatiság kapcsolatát vizsgáló szövegek, amelyekkel a későbbiekben foglalkozom. Ehhez lásd például Hacking (1982) tanulmányát.

12 Az e fejezetben kifejtett gondolatokat érdemes összevetni Gyáni Gábor (2002) írásával. Gyáni sok tekintetben hasonló állításokat fogalmaz meg, mint az általam tárgyalt szerzők, de nem pusztán az angol, hanem a tágabb értelemben vett európai, illetve magyarországi jellemzőkre is reflektál. „A proletárt az különbözteti meg tehát a szegénytől (a paupertól), hogy ő a munkát és ezzel együtt a morálisan jó életet *választja* a lustálkodás és persze ahelyett, hogy terhére legyen másoknak. Ezzel váltja meg a bérmunkás a belépőjegyet a polgári világba, melytől – mindezek fejében – joggal el is várhatja, hogy szükség esetén, sőt állandóan rajta tartsa oltalmazó kezét. Mivel önnön működésével (munkavégzésével) a polgári világ nélkülözhetetlen támasztékát képezi, a bérmunkás feltétlenül kiérdemli annak gondoskodó figyelmét” (Gyáni 2002: 189 – kiemelés az eredetiben).

részletesebb vizsgálata újabb aspektusokkal szolgálhat. Polányi gondolatai azért is lényegesek, mert kapcsolódási pontot jelentenek a kormányzatiság koncepciója és a társadalmi struktúra vizsgálata között, azáltal, hogy a bemutatott koncepciót a későbbiekben ahhoz a gazdaság társadalmi beágyazottságát feltételező megközelítéshez viszonyítom, amelyet Huszár Ákos képvisel. Először külön-külön, általánosabban vázolom fel mindkét szerző gondolatait, majd a szegénység kezelésével kapcsolatos interpretációikra és lényegesebb megállapításaikra fókuszálok.

Polányi *A nagy átalakulásban* a piacok társadalmi és történeti meghatározottsága mellett érvelt. A politikai gazdaságtan képviselőivel szemben nem tartotta minden történelmi periódusra kiterjeszhetőnek a 19. századtól tapasztalható piaci mintázatokat, s történeti-antropológiai elemzéseken keresztül mutatta be, hogy a különböző történeti korszakokban és társadalmakban miként kapcsolódtak össze a társadalmi és a gazdasági viszonyok (Polányi 2004 [1946]: 72–86). A nyugat-európai országok történetét vizsgálva amellet érvelt, hogy a nagy kiterjedésű piacok létrehozásához jelentős állami beavatkozásokra volt szükség, a merkantilista gazdaság-szervezésben pedig még nyoma sem volt az önszabályozó piac gondolatának (Polányi 2004 [1946]: 95–98). Ahhoz, hogy kialakuljon az önszabályozó piac, Polányi szerint arra volt szükség, hogy a merkantilista felfogással szemben, amely még akadályozta a föld és a munkaerő szabad kereskedelmét, létre kellett hozni a munkaerő, a föld és a pénz szabad árupiacát. Polányi (2004 [1946]: 103–106) ezeket *fiktív árucikk*ekként jellemezte, mivel eredetileg nem a piacra termelték őket. E három piac közül a munkaerőpiac szerveződött meg utoljára, ezzel pedig hozzájárult a 19. századi önszabályozó piac kialakulásához (Polányi 2004 [1946]: 111). E piac létrejövetelét az angliai szegénnytörvények eltörlésének, illetve átalakításának elemzésén keresztül mutatta be. Úgy gondolta, hogy a munkaerőpiac megszervezése az időszak lényeges társadalmi problémáit oldotta meg, a létrehozása után azonban szükségessé vált e szféra társadalmi szabályozása, mivel ekkor már a piaci mechanizmusok működésétől kellett megvédeni az embereket. Polányi szerint az angliai munkaerőpiac kialakulását a szegények ellátását célzó Speenhamland-rendszer akadályozta, amely 1795 és 1834 között volt életben. E rendszer tanulmányozását különösen fontosnak tartotta, mivel egyrészt a „19. századi civilizáció születését” látta benne, másrészt úgy gondolta, hogy „[a] pauperizmus, a politikai gazdaságtan és a társadalom felfedezése szorosan összefüggött egymással. A pauperizmus arra a felfoghatatlan tényre irányította a figyelmet, hogy a szegénység együtt jár a bőséggel” (Polányi 2004 [1946]: 118, 120).¹³

Dean az angliai szegénység kezelésének genealogikus vizsgálatával azokat a narratívákat akarta megcáfolni, amelyek a kapitalista fejlődés logikájával vagy a racionalizációs folyamatok teleológiája alapján magyarázták a szegénység kezelésének alakulását. A 17. századtól szemlélteti, hogy eleinte miként osztályozták a szegényeket. A foucault-i perspektívával összhangban azt mutatta be, hogy az elesettek megsegítése eleinte még az uralkodó hatáskörébe tartozott: ekkor a szuverén célja elsődlegesen nem az elesettek támogatása volt, hanem azok számának növelése, akik munkaképesek, s ezzel növelik az

---

13 Az egyszerűség kedvéért azt mondhatjuk, hogy a pauper kifejezést a korabeli szegényekre alkalmazták, a későbbi elemzések alapján viszont látszani fog, hogy a szegénység egy „természetes állapot”, míg a pauperizmus elsősorban egy negatív kategóriát, a „rossz szegényeket” jelentette.

állam erejét (Dean 1991 [2011]: 26–27). Ez a szemlélet még „családfői” szerepben ábrázolta az uralkodót, s patriarchális viszonyokat feltételezett az alattvalókra vonatkoztatva (Dean 1991 [2011]: 30–31).¹⁴ Alapvetően három periódust különböztethetünk meg Dean alapján: a 17. század végéig a segélyekkel szemben a dologházakban történő munkára bírást támogatták, s elsősorban lokális hatókörbe tartoztak a vonatkozó intézkedések, illetve az uralkodó kudarcának tekintették a szegények növekvő számát. A következő periódust Dean a 18. század végéig datálja, ekkoriban már egyre erősödtek azok a hangok, amelyek a szegénységet a lustasághoz és a túlzott jóléthez kapcsolták, ám továbbra is a hibás adminisztrációnak tulajdonították a szegények magas számát (Dean 1991 [2011]: 50–51). A század végén kezdtek áttérni a szegénység liberális kormányzási módjára, amely a biztosítási és jótékonsági alapú sémákat terjesztette el, például a segélyegyleteken (*friendly societies*), kölcsönös segítségnyújtáson és egyéb hasonló ellátási formákon keresztül.¹⁵

Polányi és Dean elemzései alapján az 1834-es szegénytörvények azáltal jelentettek törést a szegénység kormányzásában, hogy a korábbi (parókiális) segélyezési rendszertől eltérő módon kezelték a szegényeket. Az új törvény előtti Speenhamland-rendszer alapvetően az uralkodó patriarchális törődésén alapult, az ő felelőssége volt, hogy a szegényeknek munkát, illetve megélhetést szolgáltatson, s így csökkentse a rászorulókat. Azáltal, hogy a Speenhamland alapján kiegészítették a béreket, akadályozták a munkaerőpiac létrejöttét: a szegényeknek juttatott támogatással elegendő bevételt nyújtottak a megélhetéshez, ezáltal viszont a rászorulókat nem ösztönözte semmi arra, hogy a munkaerőpiacon bocsássák áruba munkaerejüket (Polányi 2004 [1946]: 118). A törvény megváltoztatására vonatkozó vitákban megjelentek azok a korábban bemutatott elemek, amelyeket a liberális kormányzás kapcsán említettem. A gazdaságot önálló, önszabályozó entitásként kezelték, amely „természettörvényekkel” rendelkezik, s irányadó a szegénység, illetve az egész társadalom kezelésében. A politikai gazdaságtan a szegénységre a gazdagság forrásaként tekintett, mivel a szegények (tulajdon nélküliek) végezték a bér munkát, amely létrehozta a gazdagságot, s így a korabeli „civilizációs” vívmányokat (Dean 1991 [2011]: 143; Procacci 1991 [1978]: 159). Ezáltal a társadalom különböző csoportjai közti viszonyt immár nem a feudális kozmológiai, s morális rend, illetve a merkantilista polícia keretei között értelmezték, hanem a gazdasági viszonyok természetességét, s így a liberális kormányzás szempontjait vették figyelembe.

---

14 Az „ökonómia” és a családi gazdaságot igazgató patriarcha szerepének átalakulásáról lásd bővebben Foucault (2000 [1978]) előadását.

15 Dean (1991 [2011]: 61–62) a polícia és merkantilizmus foucault-i értelmezésével szemben kritikát fogalmaz meg, azonban ki kell emelnem, hogy ezzel nem értek egyet. Szerintem Foucault egyáltalán nem állítja azt a biopolitika koncepciójával, hogy a 18. századi polícia folytonosságot mutatna az elmúlt két évszázad liberális és posztliberális kormányzási formáival. Az igaz, hogy Foucault e korszakból eredezteti a biopolitikát, de különböző előadásaiban rendszeresen reflektál arra, hogy az azóta eltelt időszakban milyen változások és kisebb törések mentek végbe. Például még a fiziokratákra is úgy hivatkozik, mint akik inkább „naturalizmust”, s nem liberalizmust képviselnek (Foucault 2008 [2004]: 62). Továbbá, azt sem gondolom pontos meghatározásnak, hogy Foucault alapján a merkantilista szegénypolitika a liberális racionalitás irányába mutatna, hiszen ahogy láthattuk korábban, Foucault egyértelműen amellett érvel, hogy a merkantilista viszonyok különböznek a fiziokratáktól, s a liberális felfogástól is, habár mindhárom a kormányzatiság fogalma alá esik. Ha csak a főbb töréspontokat és az egyszerűbb sémákat nézzük Foucault kapcsán, akkor lehetséges ezeket valós problémának tekinteni, de a ’77–78-as és a ’78–79-es előadásait olvasva látható, hogy a francia szerző tisztában volt ezekkel a különbségekkel.

...[A] szegénység az ember természetes, primitív, általános és változatlan állapota; ahogy a munka a gazdagság forrása, úgy a szegénység a munkáé. Ha száműzöd a szegénységet, száműzöd a gazdagságot. Tehát a nyomor (indigence), és nem a szegénység a rossz (Chadwick, idézi Dean 1991 [2011]: 175 – saját fordítás).

Ebből kiindulva a korabeli gondolkodók számára egy biológiai jellemző, az éhség jelentette a legerősebb ösztönzőt a munkárabírásban.¹⁶ A segélyezési gyakorlat korábbi formájával szemben immár a túlnépesedéstől való félelem alapján érveltek: azt állították, hogy a segélyek életben tartják azokat a szegényeket, akik nem volnának képesek eltartani magukat, s felelőtlen reprodukciós magatartásra ösztönzik őket. Ebben leginkább Thomas Malthus gondolataira támaszkodtak, aki a népesség körében – a foucault-i perspektívával összhangban – szintén önálló törvényszerűségeket feltételezett.¹⁷ Az 1834-es szegénytörvényben ezért az a gondolat fogalmazódott meg, hogy a munkaerő hordozóinak saját munkaerejük eladásán kívül nem szabad, hogy egyéb alternatívájuk legyen a megélhetésre: a munkaképes férfiaknak nem biztosíthatják a megélhetéshez szükséges jövedelmet, mert ebben az esetben az éhség nem ösztönzné őket munkára.¹⁸

Dean ezekben az intézkedésben azonosította a liberális kormányzás kialakulását, ugyanis ekkor jött létre a liberális kormányzás alapját jelentő, egyének racionális (gazdasági) döntéseire alapozott privat vagy civil szféra. Az új kormányzási mód alapvetése, hogy a racionálisan kalkuláló szubjektumok saját munkaerejük igazgatásával képesek fenntartani magukat és eltartottjaikat, mivel a gazdaság törvényei ezt a mintát szolgáltatják. A szegények kategóriáján belül ezért létrehoztak egy megkülönböztetést, megszületett a pauper alakja, amely a szegénység szélsőséges mértékét jelentette és azoknak a jellemzőknek, illetve viselkedésmódoknak vált szimbólumává, amelyek akadályozzák a gazdaság törvényeinek megfelelő működését. „A segélyezési rendszer kiindulópontja és végpontja a lakosság paupermentesítése (dispauperize) és visszatérése a független, azaz (bér)munkához” (Dean 1991 [2011]: 202). A pauperizmus magában foglalta azokat a nem kívánatos, morális szempontból elítélendő viselkedésformákat, amelyek nem tették lehetővé a bérmunkából való megélhetést. Ehhez viszont a szegénységről alkotott tudásra és a pauperizmus kormányzására volt szükség, így különösen fontossá vált, hogy ezzel kapcsolatban statisztikai adatokkal rendelkezzenek és képesek legyenek elkülöníteni a szegények különböző csoportjait olyan szocioökonómiai, illetve szociokulturális jellemzők mentén, amelyek veszélyeztették a megfelelő viselkedés kibontakozását. Tehát a kor

---

16 Kuczi Tibor (2011) *Munkásprés* című kötetét érdemes összevetni ezekkel a megállapításokkal. A munkárabírás történetét feldolgozó könyvében Kuczi nagymértékben támaszkodik a Foucault gondolataira, így nem csak ehhez a szemponthoz szolgálhat fontos adalékokkal, hanem általában véve a tanulmányban bemutatott történelmi folyamatok értelmezéséhez is.

17 Dean több fejezetben is foglalkozik Malthus gondolatainak jelentőségével és azzal, hogy Ricardo gazdasági elképzeléseiben miként jelentek meg a természeti törvényszerűségekre vonatkozó malthusi gondolatok. Továbbá, arra is kitér, hogy Ricardo és a Adam Smith elképzelései között különbséget jelentettek a morális megfontolások (Dean 1991 [2011]: 68–86, 147, 148–155).

18 Polányi és Dean a patriarchális viszonyok átalakulását különböző módon értelmezték. Polányi (2004 [1946]: 115) azt feltételezte, hogy az önszabályozó piac kialakulásával megszűntek a Speenhamland-re jellemző paternalista viszonyok, Dean azonban amellett érvelt, hogy a liberális kormányzás nem szakítást jelentett a patriarchális viszonyokkal, hanem azok *átrendeződését*: az uralkodó helyett a férfi családfőre ruházták át az irányító szerepét, azáltal, hogy az intézkedések elsősorban a munkaképes férfiakra irányultak és családjuk fenntartását is az ő feladatuknak tekintették (Dean 1991 [2011]: 161–162).

politikai gondolkodóinak nagy része nem akarta megszüntetni a szegénységet; csupán a szegények azon csoportjait kívánják eliminálni, akik veszélyt jelentenek nem kívánatos viselkedésükkel. Ezáltal akarták csökkenteni az állam terheit, védeni a munkaerőpiacot és általánossá tenni a bér munkát mint megélhetési eszközt (Dean 1992: 220–223).

[A] szegénység többé nem az Emberek egyik kategóriája, hanem egy olyan állapot, amelynek a munkához, a népességhez és a megélhetéshez kapcsolódó konkrét okai és funkciói vannak. Ennek a fogalmi újításnak a mérhetetlenségét azonban elrejtheti az a tény, hogy megjelenése pillanatában a népesség és a megélhetés viszonyai miatt naturalizálták, illetve szükségessé tették a munkához és a civilizáció fejlődéséhez való hozzájárulása miatt (Dean 1991 [2011]: 144 – saját fordítás).

A szegénység kezelésének új, liberális körülményei a függőségi és gondoskodási viszonyok korábbi formáinak megszüntetésével tehát bizonyos területeken kizárta a beavatkozást, mert az akadályozta volna a racionális munkavállalást. Ezzel egyidőben azonban létrejött egy másik szempont is, amely az újonnan kialakult szféra működéséből adódó problémákra koncentrált, s amelyek végsősoron ugyanúgy veszélyeztették a munkavállalást, illetve a piac működését, mint az előbbi szempont. Ezt a „kettős mozgást” (*double movement*) értelmezte Polányi (2004 [1946]: 191–198) a társadalom „önvédelmi mechanizmusaként” az önszabályozó piaccal szemben. Guizzo és Vigo de Lima (2015: 109–110) alapján azonban ezt a megállapítást kiegészíthetjük a biopolitika és a kormányzatiság aspektusaival. Az új kormányozhatóság újfajta szabadságokat hozott létre, amelyeket azonban folyamatosan védelmeznie, kontrollálnia és vizsgálnia kellett. A politikai beavatkozások nem csupán az önszabályozó piac létrehozásához járultak hozzá, s nem csak a negatív következményeivel szemben léptek fel: Foucault alapján a korszak politikai racionalitása és a gazdasági liberalizmus elválaszthatatlan egymástól, nem két különálló, ellentétes mozgást végző terület, hanem egymásnak konstitutív elemei.

Egyikük [Foucault és Polányi] számára sem jelentett szabadságot vagy engedékenységet a gazdasági liberalizmus. Éppen ellenkezőleg, valójában a szabályozás, az ellenőrzés és a biztonság növekvő apparátusát követelte meg, amelynek célja az emberi élet javítása volt, mind biológiai, mind társadalmi értelemben. A liberalizmus liberalizáló jellegének megőrzése érdekében több ellenőrző apparátus létrehozására és intenzív alkalmazására volt szükség az emberi életben, hogy a szabadság és a biztonság kiegészítse egymást (Guizzo és Vigo de Lima 2015: 111 – saját fordítás).

Dean is hasonló állításokat fogalmaz meg az új kormányzási móddal kapcsolatban. Egyrészt létrehozták azokat az elveket, amely szerint a rászorulóknak csak annyi támogatást kaphattak, vagy a dologházakban csupán olyan munkákat végezhettek, amelyek nem voltak elegendőek a megélhetéshez vagy rosszabb körülmények között történtek, mint ha az emberek a munkaerőpiacon értékesítették volna munkaerejüket. Ezzel szemben a másik megközelítésmód az új rendszerből következő problémákat (például az ipari munkából eredő negatív élettani következményeket, zsúfolt városi területeken élők egészségügyi problémáit stb.) akarta eliminálni és megakadályozni a pauperizmust azáltal, hogy a szegények életkörülményeit és magatartásformáit vizsgálta, tanulmányozta és ellenőrizhetővé tette (Dean 1991 [2011]: 196–197). Ezáltal a régi políciakoncepciója is megváltozott, mivel a rend megőrzésének eszközévé, a biztonság egyik technikájává vált.

A pauperizmus fogalmát tehát nem egyszerűen arra lehetett használni, hogy olyan segélyezési gyakorlatokat vezessenek be, amelyek a szegényeket bérmunkásokká vagy a bérmunkások eltartottjaivá tették, hanem mint olyan rácsot (grid), amely létrehozta és ápolja a vagyontalanok bizonyos életmódjait és életkörülményeit (Dean 1991 [2011]: 208 – saját fordítás).

A 19. század elején tehát átalakult a szegénység kezelése azáltal, hogy a tudás és a beavatkozás területévé vált a liberális kormányzás keretében. A különböző társadalmi csoportok viszonyát a liberális kormányzás szempontjai alapján fogták fel és eltávolodtak attól az elképzeléstől, amely a társadalom különböző szegmenseit egy teleologikus világkép alapján értelmezte vagy csupán a népesség és a népességen belüli csoportok számára koncentrált.

Úgy gondolom, hogy ebben példában felfedezhetők a napjainkban alkalmazott strukturális rendszerek elméleti alapjai és kezdeti vonásai, ezért a jövőben érdemes ebből a perspektívából további vizsgálatokat folytatni. Korántsem szeretném azt állítani, hogy a korabeli viszonyok és osztályozási, csoportképzési szempontok egyértelműen párhuzamba állíthatók mai modelljeinkkel: a liberális kormányzás kialakulása óta eltelt időben jelentős változások történtek, amelyeket Foucault behatóan tárgyalt a neoliberais kormányzás kialakulása kapcsán, továbbá a kormányzatiság fogalmát alkalmazó teoretikusok is részletesen feldolgozták a releváns aspektusokat. E szövegben nem vállalkozhatok arra, hogy a változásokat és különbségeket részletesen tárgyaljam, elsődleges célom az, hogy a kormányzatiság és a társadalmi struktúra területeinek elméleti kapcsolatára mutassak rá a szegénység példáján keresztül, s ezzel olyan nézőpontot prezentáljak, amely kiindulópontot szolgáltat a további kutatáshoz. A következő részben ezért egy konkrét területet és általánosabb szempontokat tárgyalok.

Az általam bemutatott példa alapján is látható, hogy a statisztikai apparátusok kitüntetett szerepet töltenek be a társadalmi csoportok jellemzése és a kormányzatiság szempontjából egyaránt, ezért elsőként erre reflektálok. Ezután pedig azt szemléltetem, hogy az itt kidolgozott perspektíva alapján milyen általánosabb megállapításokat tehetünk a társadalmi struktúrára vonatkozóan, illetve milyen megközelítésekkel állítható párhuzamba e koncepció.

Kormányzatiság és struktúraelmélet

Statisztika, egészség és deviancia

A struktúrakutatás és a foucault-i elmélet viszonyával kapcsolatban még nem születtek részletes elemzések. Az ide sorolható vizsgálatok leginkább a „demográfia”, a statisztikai apparátusok és a biopolitika kapcsolatát tárgyalják.¹⁹ Ian Hacking (1982) *Biopower and the avalanche of printed numbers* című tanulmánya áll legközelebb az általam bemutatott

19 Lásd például BarrettHakanson (1997), Curtis (2002), Fried (2014), Hacking (1982, 1991 [1981]), Melegh (2000) és Ori (2003: 72–78) szövegeit. Érdemes kiemelni, hogy a korabeli statisztika és a demográfia is jelentősen eltért a ma ismert formájától. Továbbá e területek összekapcsolódtak, így ekkoriban még nem állapíthatók meg éles diszciplináris határok e tudományterületek és művelők között.

elképzeléshez. Hacking szerint a biopolitikának két aspektusát különíthetjük el: az első a nyílt (overt) biopolitika, amely magát az általános adatgyűjtést jelenti, a másik pedig a szubverzív biopolitika, amely az adatgyűjtéshez szükséges kategóriák megalkotására helyezi a hangsúlyt, mivel az adatok felhalmozásához szükségünk van olyan fajtákra, csoportokra, kategóriákra, amelyek alapján az adatokat rendezhetjük. Utóbbi szempont azért lényeges mert „a társadalmi osztályok nem olyan kategóriák, amelyekbe egy társadalom eredendően besorolható. Éppen ellenkezőleg, a 19. század eleji számláló-bürokráciák voltak azok, amelyek megtervezték azt az osztályszerkezetet, amely alapján a társadalmat szemléljük” (Hacking 1982: 280). Tehát Hacking a korábbi szerzőkhöz hasonlóan a XIX. század első felét tartja meghatározónak e szempontból; ezt az időszakot a „nyomtatott számok lavinájának” nevezi, mivel e periódusban két évtized alatt (1820–1840) megsokszorozódott az adminisztratív apparátusokhoz köthető adatok száma. Ez egyrészt a járványokhoz köthető (orvosi, egészségügyi kategóriák kialakításához kapcsolódott), másrészt viszont a morálstatisztika térnyeréséhez (tehát a deviáns viselkedések feltárásához). Mindkét szempont különösen fontos számomra, ugyanis Angliában és más nyugat-európai országokban a szegénység kezelése a közegészségügyi intézkedésekkel és az urbanizáció problémáival kapcsolódott össze a váltás utáni időszakban, s ezekhez az aspektusokhoz szorosan kapcsolódtak azok a szempontok, amelyek alapján osztályozták, csoportosították a népesség ide tartozó tagjait.

A pauperizmus képe és nyelve sok tekintetben túllép a politikai hovatartozás, valamint az intellektuális, etikai és vallási diszpozíciók közötti különbségeken. A pauperizmust morális és fizikai fertőzéssel, járványokkal, szellemi és fizikai betegségekkel, politikai zavargásokkal és bűncselekményekkel, és mindenekelőtt a munkásosztályok demoralizációjával hozták összefüggésbe (Dean 1991 [2011]: 174 – saját fordítás).

A problémák kezeléséhez szükséges szakértelmet, vizsgálatokat és a kezelés modelljeit a korabeli statisztikusok, statisztikai intézmények szolgáltatták. Foucault (2000 [1978]: 300) számára már a merkantilizmus időszakától kezdődően konstitutív szerepet játszott a statisztika a kormányzatiság kialakulásában. A liberális kormányzás formálódásával párhuzamosan azonban a statisztikai diskurzusok, eljárásmodok és fogalmak is megváltoztak, illetve egyre fontosabb szerephez jutottak a 19. század első felétől, ahogy azt Hacking is bemutatta. Alain Desrosières (1998 [1993]) állam és statisztika viszonyát tárgyaló statisztikatörténeti elemzései is megerősítik ezt az állítást.

Összefoglalva elmondható, hogy 19. század előtti statisztika alapvetően az uralkodók tájékoztatására szolgált, azáltal, hogy felmérte a különböző csoportok, javak stb. számát, s egyéb hasonló adatokat (Desrosières 1998 [1993]: 147). Azonban ezek az összefoglalók sokszor kevésbé voltak szisztematikusak, s a közvélemény számára sem álltak rendelkezésre. Olyan lokális autoritások adatgyűjtéseire és intézkedéseire támaszkodtak, amelyeket még más adatgyűjtési és számítási módszerekkel végeztek. A századfordulótól azonban jelentős változások mentek végbe a statisztika területén is. A lokális adminisztrációs rendszereket felváltották a központosított statisztikai hivatalok, továbbá átalakultak a mintavételről, reprezentativitásról és a valószínűségről alkotott elképzelések is. Egyre rendezettebb, alaposabb és bonyolultabb módszerek, illetve eljárások léptek érvénybe: a század elején többek között Carl Friedrich Gauss fogalmazza meg a normális eloszlásra

vonatkozó gondolatait, Adolphe Quetelet az 1840-es évek környékén pedig már amellett érvelt, hogy e görbe alapján az emberi viselkedések és a biológiai tulajdonságok is leírhatók (Hacking 1991 [1981]: 187–188; BarrettHakanson 1997: 65–66). Desrosières (1998 [1993]: 167) 1832 és 1837 közé helyezte az angol központi statisztikai intézmények létrejöttét, amelyek a szegénnytörvények 1834-es átalakításához és az újonnan létrejövő segélyezési rendszerhez kapcsolódtak. Az újonnan kialakuló General Register Office (GRO) hatáskörébe tartozott a társadalmi statisztikák gyűjtése, amelyet egy orvos, William Farr vezetett. „A GRO ezzel nagy szerepet játszott annak a problémának a kezelésében, amely az egész évszázadban foglalkoztatta az angol társadalmat: a szegénység problémája, amely az industrializációhoz és urbanizációhoz kapcsolódott” (Desrosières 1998 [1993]: 168). A fenti szerzők alapvetően abból indulnak ki, hogy az osztálymodellek, és statisztikai kategóriák nem csupán semleges és „valós” leírását adják a társadalomnak, hanem e fogalmak megalkotásával maguk a kutatók is részesei a társadalmi viszonyok formálásának: nem csak bemutatják a társadalmi csoportokat és a köztük fellelhető viszonyokat, hanem alakítják, *létre is hozzák* azokat. Ezek alapján például a korabeli osztályozási sémák a szegények osztályozásával, különböző társadalmi csoportok kialakításával olyan változókat hoztak létre, amelyek hozzájárultak a közegészségügyi problémák kezeléséhez, s ezen keresztül a populáció kormányzásához. Persze az azóta eltelt időszakban jelentős változások mentek végbe, ezek a körülmények nagymértékben javultak, s így az ide vonatkozó csoportosítási, osztályozási sémák is átalakultak, továbbá a kormányzatiság szempontjai is változáson mentek keresztül. E szövegben elsősorban az elméleti szempontokra, s az átmenet időszakára koncentráltam, de hasznos eredményekkel szolgálhatna, ha a társadalmi struktúra koncepcióinak változásait a kormányzásban bekövetkezett változásokkal párhuzamosan vizsgálnánk az elmúlt másfél, két évszázadban.

Általános szempontok a társadalmi struktúra és a kormányzatiság kapcsolatához

Az általam felvázolt szempontok Huszár Ákos normatív-funkcionalista megközelítésével való összevetése jó példaként szolgálhat arra, hogy konkrét struktúramodellekre vonatkoztatva milyen megállapításokat tehetünk a kormányzatiság kapcsán, segít továbbá néhány általánosabb értelemben vett különbség és hasonlóság megfogalmazásában is.

Huszár kiindulópontját Talcott Parsons megállapításai jelentik, miszerint a különböző társadalmak intézményesítik az egyenlőség és egyenlőtlenség viszonyait, tehát a társadalom és a gazdaság alárendelődik a normatív integrációt biztosító értékeknek és normáknak (Huszár 2013a: 722). Polányi alapján Huszár azt állítja, hogy a hagyományos osztályelméletek hibásan feltételezik a gazdaság társadalmi beágyazottságának megszűnését a kapitalizmus létrejöttével, s továbbra is szükségesnek tartja annak vizsgálatát, hogy az egyenlőtlenség és az egyenlőség mely formáit intézményesítik a kapitalista gazdaságon belül. Interpretációja alapján a normativitás intézményesített formái a jogban érhetőketten: a rendi társadalmak szubsztantív, hagyományokon nyugvó jogrendszere egyértelműen kijelölte az egyének helyét a társadalomban, a modern társadalmakban viszont már nem irányadó a jog az egyének társadalmi helyzetét tekintve (Huszár 2013a: 723). A régi egyenlőségi és egyenlőtlenségi mintázatokat újak váltották fel, amelyeket – Axel Honneth megállapításai alapján – a teljesítményelvre hivatkozva igazolnak vagy

utasítanak el. A teljesítményelv az egyenlő teljesítmények egyenlő mértékű, míg a különböző teljesítmények különböző mértékű jutalmazását jelenti. Ez egyéni teljesítményt (munkát) feltételez, amelynek valamilyen eredménye van, viszont a munka eredménye, jelentése és tartalma történelmileg, illetve társadalmilag változó. Tehát továbbra is szükséges a gazdaság és a teljesítmények társadalmi beágyazottságát feltételeznünk, így „[a]z osztályszerkezet jellemzésekor a hagyományos osztályelméletekkel szemben ekkor nem azt kell alapul venni, hogy a gazdaságban milyen érdekkonfliktusok, illetve egyenlőtlen-ségek figyelhetők meg, hanem azt, hogy a társadalom milyen különböző »normatív státusokat« terem” (Huszár 2013a: 724). Huszár (2013: 34) arra is felhívja a figyelmet, hogy az osztályelméletek létrehozása általában megismerési érdekekhez kapcsolódik, mivel a teoretikusok feltételezik, hogy az osztályhelyzet összefügg egyéb, a séma kialakításakor figyelembe nem vett tényezőkkel, például az anyagi életkörülményekkel. Tehát emiatt az osztálymodellek kialakításakor kitüntetett figyelmet kap az a teoretikus modell, amelyben a különböző osztálypozíciók kirajzolódnak:

Egyrészt be kell tehát mutatni, hogy az osztálymodell milyen ismérvekre, s milyen rendben támaszkodik, másrészt világossá kell tenni, hogy milyen elméleti megfontolások vezettek ezeknek az ismérveknek a kiválasztásához, harmadrészt pedig legalább körvonalazni kell, hogy milyen hipotézisek vezethetők le a modellből, vagyis hogy miféle jelenségek magyarázatához kíván hozzájárulni (Huszár 2013a: 720).

Huszár megközelítéséhez hasonlóan a gazdaság beágyazottságát feltételezi a kormányzatiság alapján felvázolt elméleti keret is; ezt azonban az ellenkező irányban képzelel el: láthattuk, hogy a kormányzatiság „gazdasági kormányzást” feltételez, amely azt jelenti, hogy a gazdaság „természetességéhez” igazodnak. Olyan területeket hoznak létre, amelyeken legitim, s amelyeken illegitim a beavatkozás, a gazdaság bizonyos folyamatai így alapvetésként szolgálnak. Polányi ezt az alábbi módon fogalmazta meg: „[a]helyett, hogy a gazdaság lenne beágyazva a társadalmi viszonyokba, a társadalmi viszonyok vannak beágyazva a gazdasági rendszerbe” (Polányi 2004 [1946]: 88).

Történeti szempontból is fontos szempontokkal szolgál a kormányzatiság elképzelése, ugyanis lehetőség nyílik korszakok elkülönítésére a társadalmi struktúra kategóriáival kapcsolatban. A liberális kormányzás törést jelent a társadalmi csoportok felfogásában: a gazdaság „természetes” koncepciójára és az ez alapján felfogott viszonyokra épül, amely a kortárs struktúramodelljeinket is meghatározza.²⁰ A fentiek alapján a szegények, s azon belül a pauperek kategóriája a társadalmi kategorizálás egyik első olyan példája, amely ebben az új, „organikus” és gazdaságra alapozó diskurzusban jelenik meg.

A normatív-funkcionalista megközelítéssel szemben lényeges különbség még az is, hogy Foucault – Parsonsszal és Honneth-tel ellentétben – a hatalmat nem a konszenzus, a legitimitáció és az elnyomás kérdéseivel kapcsolta össze. Szerinte nem azonosíthatjuk a hatalmat ezekkel a negatív jellemzőkkel, mivel az létrehozza a tárgyak és az igazságok rendszerét is, amelyek az érvényes kijelentések és fogalmak lehetőségű feltételeit is megszabják:

---

²⁰ Persze nem ugyanolyan formában, ahogy korábban említettem, szükséges volna például a neoliborális kormányzás szempontjait megvizsgálni e nézőpontból. A neoliborális kormányzás szempontjaihoz lásd például Yoshiyuki Sato (2021), Nikolas Rose (1996) vagy Losonczi Alpár (2020) tanulmányait.

például kialakítja és védelmezi azokat a szabadságformákat, amelyek alapján a rendszer működéskor. Foucault alapján nem elegendő csupán a jogi aspektust vizsgálnunk a normativitás kapcsán, a normalizáció szempontjaival is számolnunk kell, amely a különböző aspektusok eloszlási modelljeit veszi figyelembe.²¹ A szegénység példája is azt mutatta, hogy a törvényi változtatás csak az egyik elemét jelentette az új kormányzatiság kialakulásának, s végsősoron egy egész „életforma” létrehozását célozta. Továbbá, sokszor olyan kényszerítő módszereket és eljárásokat alkalmaztak, amelyek a liberális gondolkodók szabadságról alkotott elképzelésével is ellentétben álltak.

Végül pedig azt szeretném kiemelni, hogy a kormányzatiság alapján a hagyományos struktúraelméleteket is két különböző csoportban értelmezhetjük. Az egyik csoportba azokat a koncepciókat sorolhatnánk, amelyek a gazdaság e történetileg specifikus formáját nem tekintik alapvetőnek, s elsősorban nem a populáción belüli szociokulturális, illetve szocioökonómiai egyenlőtlenségek megváltoztatása áll középpontban, mint például egyes marxista megközelítések esetében. A másik csoportban azokat a megközelítéseket említhetnénk, amelyek az imént kiemelt egyenlőtlenségeket a kapitalizmus vagy az önszabályozó piac működési keretein belül vizsgálják, s az önszabályozó gazdaság vagy a kapitalizmus működési elveit alapvetésként kezelik.²² Az utóbbi csoportba tartozó koncepciókat a fentiek értelmében nevezhetnénk biopolitikai struktúraelméleteknek. Hacking (1982), Lemke (2010) és Dean (1991 [2011]) megállapításaira, illetve a 1978–79-es Foucault-előadásokra támaszkodva a biopolitika kifejezést ez esetben nem csupán a biológiai jellemzőkre és különbségekre, például a rassz vagy nemi alapú megkülönböztetésekre alkalmazom, hanem szélesebb értelemben, a liberális kormányzásra vonatkoztatva. Dean (1991 [2011]: 14–15, 208) például a munkavállalói „életmód” vagy „életforma” kialakításáról beszél. A különböző változókon keresztüli kormányzás így nem csupán a populáció biológiai egészségét, hanem a gazdaság „természetes” működését és így a népesség boldogulását is biztosítja. Jelenlegi formájukban azonban e szempontok egy része inkább csak a felmerülő problematikát ragadja meg és hipotézisekként funkcionál, így ezekkel kapcsolatban további kutatómunka szükséges.

---

21 Itt gondolhatunk például arra, amikor a populáción belül különböző változók értékeinek az eloszlását vizsgáljuk, s különböző középpontokhoz mérten határozzuk meg csoportokat: olyan háztartásokban élők aránya, akik jövedelme nem éri el a medián jövedelem 60%-át vagy a különböző kvintilisekbe tartozók arányai egy adott populáción belül stb.

22 Klasszikus megközelítésekkel kapcsolatban például gondolhatunk a weberi és a marxi osztálykoncepciók közti különbségre: Weber számára a fontos az, hogy a piaci lehetőségek miként határozzák meg az egyének életesélyeit. A pozitívan-, illetve negatívan privilegizált és „középrendi” osztályokat így a javak eloszlása alapján ábrázolhatjuk a populáción belül. Ezzel szemben Marx számára a proletariátus (csak a saját munkaerejükkel rendelkezők osztálya) a kapitalizmus strukturális feltételét jelenti, s e kategória megszüntetésével a kapitalizmust is meghaladhatónak véli. Persze ez nem vonatkoztatható minden marxista megközelítésre, ehhez lásd bővebben Kömüves (2022) tanulmányát. Foucault megjegyzései is megerősítik ezt az értelmezést. „Malthus számára a népesség problémáját alapvetően biogazdasági (*bio-economic*) problémaként kell elgondolni, míg Marx megpróbálta megkerülni ezt a problémát, és megszabadulni a népesség fogalmától, de csak azért, hogy újra felfedezze, de már nem a biogazdasági, hanem az osztály, az osztálykonfrontáció és az osztályharc sajátos történelmi-politikai formájában” (Foucault 2009 [2004]: 77 – saját fordítás).

Konklúzió

A társadalmi struktúra kategóriáinak megfelelő értelmezéséhez fontos, hogy a történelmi változásokra reflektálva képesek legyünk artikulálni azokat az aspektusokat, amelyek alapján a korszakok és elméletek közti folytonosság vagy törés feltételezhető. E tekintetben nem pusztán a strukturális változások és az objektív jellemzők különbségei fontosak, hanem vizsgálat tárgyát képezhetik e tényezők szubjektumokkal, politikai eszmékkel és tudományos elméletekkel való kapcsolata is. Szövegemben Foucault kormányzatiság- és biopolitikafogalma felől vizsgáltam ezeket az aspektusokat. Többek között amellet érveltem, hogy a liberális kormányzás kialakulása törést jelent a társadalmi csoportok elképzelésében, ugyanis ezáltal a társadalom különböző csoportjai közti viszonyt már nem a teleologikus és morális rend, illetve a merkantilista polícia vagy a *raison d'État* keretei között értelmezték, hanem a gazdaság és a népesség önszabályozó, önműködő szabályszerűségeihez viszonyítva. Példaként azt mutattam be, hogy ez miként kapcsolódott a szegénység kérdéséhez és a szegények, pauperek osztályzásához, ezen keresztül pedig a korabeli bérmunkás, illetve ipari munkavállalói „életforma” létrehozásához. A statisztikát kiemelt területként értelmeztem, ugyanis ez volt a politikai gazdaságtan mellett megjelenő másik fontos tudásforma, amely a kormányzatiság és a társadalmi struktúra kategóriáinak kialakítása szempontjából egyaránt fontos szerepet töltött be mind a kategóriák létrehozása, mind pedig a kategóriákkal kapcsolatos tudás előállításának révén. Az osztálymodelleket, és statisztikai kategóriákat így nem csupán a tények semleges és „valós” leírásaként kezeltem, hanem úgy, mint amelyek részesei a hatalmi, biopolitikai viszonyok formálásának. A szöveg utolsó részében pedig az általam prezentált fogalmi keretet Huszár Ákos normatív-funkcionalista megközelítésével párhuzamba állítva szemléltettem, hogy egy konkrét struktúramodellre vonatkoztatva milyen megállapításokat tehetünk a kormányzatiság kapcsán. Azt állítottam, hogy a francia filozófus gondolatai történeti szempontok mellett a gazdaság beágyazottságának kérdésében és a hatalomfelfogással kapcsolatban is releváns szempontokat szolgáltatnak. Végül azt vetettem fel, hogy a liberális kormányzás szempontjai alapján formálódó struktúraelméleteket – amelyek a szociokulturális és szocioökonómiai egyenlőtlenségeket az önszabályozó piac működési keretein belül vizsgálják – értelmezhetjük biopolitikai struktúraelméletekként.

Még egyszer ki kell emelnem, hogy az általam tárgyalt társadalmi változások elsősorban példákat jelentenek, s ezek képtelenek arra, hogy a történelmi, területi, illetve politikai szempontokat a maguk egészében mutassák be. Az elemzések elsősorban a korabeli nyugat-európai országok diskurzusaira vonatkoztak, de ezeken az országokon belül is tapasztalhatók különbségek a statisztikai apparátusok, politikai diskurzusok stb. mentén. Történetileg is csak egy adott korszakra vonatkoztathatók a fenti állítások – ahhoz, hogy ezeket kiterjesszük, további kutatómunka szükséges. Elsősorban egy új értelmezési keretet, egy új nézőpontot szándékoztam bemutatni, amely alapján általánosabb megállapításokat fogalmaztam meg, de úgy gondolom, a későbbiekben segítségünkre lehetnek a társadalmi struktúra különböző kategóriáinak és koncepcióinak értelmezésében.

Tanulmányommal elsősorban a társadalmi struktúra vizsgálatához, ezen belül az osztályfogalom recepciójához szeretnék hozzájárulni. Úgy gondolom, a fent említett kutatási területek vizsgálatával egyaránt új eredményeket érhetünk el a társadalomtudományi kategóriák történetével és napjainkban való alkalmazásával kapcsolatban. Huszár Ákos (2016: 114) megállapításával egyetértve, úgy gondolom, hogy „az osztályelemzés jövőjét az fogja eldönteni, hogy az újabb kutatások eredményeire támaszkodva képes lesz-e újrafogalmazni a régi kérdéseit és képes lesz-e újakat feltenni, amik olyan vizsgálatokat ösztökélnek, amelyek érdemi módon hozzájárulnak a mostani világ megértéséhez”.

Hivatkozott irodalmak

- BarrettHakanson, Erik (1997): *Governmentality and the history of statistical reason. Graduate Student Theses, Dissertations, & Professional Papers. Missula, MT: University of Montana.*
- Curtis, Bruce (2002): Foucault on Governmentality and Population: The Impossible Discovery. *The Canadian Journal of Sociology* 27(4): 505–533. DOI: <https://doi.org/10.2307/3341588>
- Dean, Mitchel (2010 [1999]): *Governmentality. Power and Rule in Modern Society.* London: Sage.
- Dean, Mitchell (1991 [2011]): *The Constitution of Poverty: Toward a Genealogy of Liberal Governance.* New York: Routledge.
- Dean, Mitchell (1992): A Genealogy of the Government of Poverty. *Economy and Society* 21(3): 215–251. DOI: <https://doi.org/10.1080/03085149200000012>
- Desrosières, Alain (1998 [1993]): *The Politics of Large Numbers. A History of Statistical Reasoning.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Foucault, Michel (1997 [1982]): A szubjektum és a hatalom. In *Testes könyv II.* Kis Attila Atilla, Kovács Sándor S.K. és Odorics Ferenc (szerk.). Szeged: Ictus és JATE Irodalomelmélet Csoport, 267–292.
- Foucault, Michel (1998 [1970]): A diskurzus rendje. In *A fantasztikus könyvtár.* Romhányi Török Gábor (szerk.). Budapest: Pallas Stúdió és Attraktor, 50–74.
- Foucault, Michel (2000 [1976]): A hatalom mikrofizikája. In *Nyelv a végtelenhez.* Sutyák Tibor (szerk.). Debrecen: Latin Betűk, 307–331.
- Foucault, Michel (2000 [1978]): „Kormány-fővel” gondolkodni. In *Nyelv a végtelenhez.* Sutyák Tibor (szerk.). Debrecen: Latin Betűk, 287–307.
- Foucault, Michel (2001 [1969]): *A tudás archeológiája.* Budapest: Atlantisz.
- Foucault, Michel (2008 [2004]): *The Birth of Biopolitics.* New York: Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230594180>
- Foucault, Michel (2009 [2004]): *Security, Territory, Population.* New York: Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230245075>
- Foucault, Michel (2014 [1976]): *A szexualitás története I. A tudás akarása.* Budapest: Atlantisz.
- Fried, Samantha J. (2014): *Quantify this: Statistics, the State, and Governmentality.* Washington, D. C.: Georgetown University.
- Guizzo, Danielle és Vigo de Lima, Iara (2015): Polanyi and Foucault on the Issue of Market in Classical Political Economy: Complementary Approaches to the Radical Theory of Social Control. *Review of Radical Political Economics* 49(1): 100–113. DOI: <https://doi.org/10.1177/0486613415621745>
- Gyáni Gábor (2002 [1999]): Könyörületesség, fegyelmelés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. In *Történelemszövegek.* Budapest: L'Harmattan.
- Hacking, Ian (1982): Biopower and the Avalanche of Printed Numbers. *Humanities in Society* (5): 279–95.
- Hacking, Ian (1991 [1981]): How Should We Do the History of Statistics? In *The Foucault Effect.* Graham Burchell et al. (szerk.). Chicago: University of Chicago Press, 181–195.
- Huszár Ákos (2013): Foglalkozási osztályszerkezet (I.) – Elméletek és modellek. *Statistikai Szemle*, 91(1): 31–56.
- Huszár Ákos (2013a): Foglalkozási osztályszerkezet (III.) – Egy normatív-funkcionalista osztálymodell vázlata. *Statistikai Szemle* 91(7): 718–744.
- Huszár Ákos (2016): Osztályelemzés és társadalomkritika – válasz bírálóimnak. *Szociológiai Szemle* 26(1): 96–120.
- Kömüves Dániel (2022): Az „osztály halála”. Tamás Gáspár Miklós és az értékkritikai iskola szemléletének tükrében. *Replika* (125): 11–33. DOI: <https://doi.org/10.32564/125.2>

- Kuczai Tibor (2011): *Munkásprés. A munka kikényszerítésének története az ipari forradalomtól napjainkig*. Budapest: LHarmattan.
- Lemke, Thomas (2010): Beyond Foucault: From Biopolitics to the Government of Life. In *Governmentality. Current Issues and Future Challenges*. Ulrich Bröckling et al. (szerk.). New York: Routledge, 165–184.
- Lemke, Thomas (2011): *Biopolitics. An Advanced Introduction*. New York: New York University Press. DOI: <https://doi.org/10.18574/nyu/9780814753378.001.0001>
- Lemke, Thomas (2016 [2012]): *Foucault, Governmentality and Critique*. New York: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315634609>
- Losoncz Alpár (2020): A neoliberalizáció archeológiája és genealógiája. In *A formakereső ellenállás. Társadalomkritikai tanulmányok*. Tóth Szilárd János (szerk.). Budapest, Újvidék: Napvilág és Forum, 45–110.
- Melegh Attila (2000): Az angolszász globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a 20. században. *Replika* (39): 157–175.
- Őri Péter (2003): *A demográfiai viselkedés mintái a 18. században*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Polányi Károly (2004 [1946]): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest: Napvilág.
- Proccacci, Giovanna (1991 [1978]): Social Economy and the Government of Poverty. In *The Foucault Effect*. Graham Burchell et al. (szerk.). Chicago: University of Chicago Press, 151–168.
- Rose, Nikolas (1996): Governing “Advanced” Liberal Democracies. In *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-Liberalism and The Rationalities of Government*. Andrew Barry, Thomas Osborne és Nikolas Rose (szerk.). Chicago: University of Chicago Press, 37–64.
- Sato, Yoshiyuki (2021): Production of the Competitive Subject: Foucault and Neoliberalism. In *Beyond Capitalism and Neoliberalism*. Vesna Stanković Pejnović (szerk.). Belgrade: Institute for Political Studies, 157–171.
- Senellart, Michel (2009): Course Context. In *Security, Territory, Population*. New York: Palgrave Macmillan, 368–391. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230245075>
- Szakolczai Árpád (1991): A policia mint a boldogság tudománya. Adalékok a liberalizmus genealógiájához. *Századvég* 1991(1): 19–38.
- Takács Ádám (2018): *Az idő nyomai – Michel Foucault és a történelem problémája*. Budapest: Kijárat.

Kömüves Dániel

PhD-hallgató, PTE Demográfia és Szociológia Doktori Iskola (Pécs)

Cigány közösségek térben és időben

Lajtai Mátyás

A cigányok száma és társadalmi jellemzői a 18. század végi cigányösszeírások alapján

Nagy Pál

Erdély cigány népessége a 18. század második felében

Szokolszky Ágnes

Cigánymuzsikus-lét Magyarországon, egy primásdinasztia családtörténetének tükrében

Kovai Cecília – Puskás Fanni

Munkaerő-tartaléksereg, felesleges népesség, prekariátus? „Ötletek” a magyarországi cigányság osztályhelyzetének értelmezéséhez

Orsós János Róbert

Czigányvár! Értelmezés Nagyidai Sztojka Ferenc cigány színművéhez

Kiss Zsuzsanna

„Helyes arányok” a 19. századi hazai népiskolai mezőgazdasági oktatásban

Olosz Levente

Galíciaiak, borkereskedők és razziák Északkelet Magyarországon 1918 nyarán

Továbbá ismertetések Eagle Glassheim, Erdész Ádám, Eszik Veronika, Göndöcs Péter, Szilágyi Zsolt és Vadas András műveiről.

A KORALL szerkesztőségének elérhetőségei

www.korall.org és korallfolyoirat.hu
terjesztes@korall.org és korall@korall.org
1113 Budapest, Valkói u. 9.

Előfizetési szándékát kérjük, jelezze a szerkesztőségénél, és valamennyi idejű számkat postázzuk Önnek. Az éves előfizetés ára 6500, egy szám ára 1750 Ft.

Az elektronikus változat éves előfizetésének ára továbbra is 3500 Ft!